

حبس‌های کوتاه مدت در نظام کیفری ایران

محمود مالمیر*

استادیار گروه حقوق قضایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان اصفهان

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۵/۸/۱۵ - تاریخ تصویب: ۱۳۸۵/۱۱/۱۲)

چکیده:

حبس‌های کوتاه مدت از سیستم کیفری بسیاری از کشورها حذف شده است. دلیل حذف، حبس‌های کوتاه مدت، عدم نیل به اهداف مجازات‌ها بیان گردیده است. بسیاری از حقوقدانان نبود فرصت کافی برای شناخت شخصیت مجرم (ابسرواسیون) و... و در نتیجه نبود فرصت کافی برای اصلاح و باز اجتماعی کردن مجرم را در حبس‌های کوتاه مدت دلیل بی‌فایده بودن این نوع از مجازات‌ها دانسته‌اند. قانون‌گذار کشور ما نیز با تدوین ماده سه قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین، گامی مهم در راستای حبس‌های کوتاه مدت برداشته است. عده‌ای از حقوقدانان کشور معتقدند با تصویب این ماده و رای وحدت رویه مربوط به آن اصولاً و بطور کلی حبس‌های کوتاه مدت از سیستم کیفری کشور حذف گردیده است. عده‌ای نیز معتقدند، ماده سه مورد اشاره موجب حذف کامل حبس‌های کوتاه مدت نگردیده و فقط در مواردی مشخص، اعمال حبس‌های کوتاه مدت، ممنوع اعلام شده است.

واژگان کلیدی:

حبس کوتاه مدت - قانون وصول... - تبدیل مجازات - رای وحدت رویه.

مقدمه

طبق ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳/۱۲/۲۸ اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز در مواردی ممنوع اعلام شده است. موارد ممنوعیت حبس‌های کمتر از نود و یک روز در قانون یاد شده و رای وحدت رویه مربوط به شماره ۶۴۲ مورخ ۱۳۷۸/۹/۹ عبارت است از سه وضعیت: ۱- تمام جرایم مربوط به تخلفات راهنمایی و رانندگی با هر میزان مجازات حبس (تبصره ذیل ماده ۷۱۸ قانون مجازات اسلامی است)، ۲- تمام جرایمی که حداکثر مجازات حبس مندرج در قانون برای آنها کمتر از نود و یک روز باشد، ۳- تمام جرایمی که حداقل مجازات حبس آنها در قانون کمتر از نود و یک روز باشد، هرچند حداکثر مجازات بیش از نود روز باشد. مواردی که مجازات جرمی در قانون، حبس با حداقل و حداکثر بیشتر از نود روز تعیین شده باشد مشمول این اعمال ممنوعیت و تعیین مجازات حبس کمتر از نود و یک روز نخواهند بود. در حقیقت تعداد بسیار از جرایم مندرج در مجموعه قوانین جزایی مشمول همین قسمت بوده و بدلیل عدم شمولیت ماده (۳) قانون وصول... مشمول ممنوعیت حبس‌های کوتاه مدت نخواهند بود. عده‌ای از حقوقدانان معتقدند به دلیل معایب زیاد حبس‌های کوتاه مدت، قانون‌گذار در ماده (۳) قانون وصول... درصدد حذف این نوع از حبس‌ها برآمده و صدور رای وحدت رویه شماره ۶۴۲ مورخ ۱۳۷۸/۹/۹ از طرف هیات عمومی دیوان عالی کشور نیز موید همین برداشت است و در نتیجه هیچ کدام از محاکم - تحت هیچ شرایطی - حق اعمال مجازات حبس‌های کوتاه مدت (کمتر از نود و یک روز) را ندارند.^۱ در این مقاله سعی شده، ثابت شود در مواردی که حداقل مجازات حبس مندرج در قانون بیشتر از نود روز باشد، تعیین حبس‌های کوتاه مدت از طرف محاکم با اعمال ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی فاقد ایراد قانونی است و چنانچه قانون‌گذار بخواهد حبس‌های کوتاه مدت را از سیستم مجازات کشور حذف کند، نیاز به تصریح قانون دارد. در غیر این صورت با صرف وجود ماده (۳) قانون وصول... و رای وحدت رویه مربوطه نمی‌توان مدعی حذف حبس‌های کوتاه مدت در کشور گردید.

تعریف و مفهوم حبس‌های کوتاه مدت

در شروع بحث لازم است که تا حدودی با مفهوم و تعریف حبس‌های کوتاه مدت آشنا شویم. در یک تقسیم‌بندی از مجازات‌های سالب آزادی، حبس‌ها به طویل‌المدت و کوتاه

۱. البته طبق مواد (۱) تا (۲) قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح، امکان تعیین حبس‌های کمتر از نود و یک روز، در مواردی در این قانون پیش بینی شده است و از قاعده کلی مستثنی است.

مدت تقسیم می‌شوند. واژه حبس «سلب آزادی و اختیار نفس در مدت معین یا نامحدود بطوری که در زمان آن حالت انتظار ترخیص وجود نداشته باشد» معنی شده است (جعفری لنگرودی: ۱۳۸۳: ۲۰۸). لکن زندان کوتاه مدت دارای مفهومی نسبی و نظری است، به این معنی که نه تنها این مفهوم از کشوری به کشور دیگر ممکن است فرق کند؛ در داخل یک مملکت نیز بر حسب زمان ممکن است این مفهوم تغییر یابد. انجمن بین‌المللی حقوق جزا در تعریف خود، حبس‌های کوتاه مدت را حبس‌هایی می‌داند که مدت آن از سه ماه تجاوز نکند. کشورهای چون بلژیک، فنلاند، بریتانیا، ژاپن و... حبس‌های کوتاه مدت را حبس‌های کمتر از شش ماه می‌دانند. تعداد کمی از کشورهای جهان چون آلمان حبس‌های کمتر از سه ماه را حبس‌های کوتاه مدت دانسته‌اند. گروه کارشناسان سازمان ملل متحد در کنگره ۱۹۵۹ م، شهر "استراسبورگ" به این نتیجه رسیدند که حبس‌های کوتاه مدت در هیچ یک از کشورهای جهان، نه در قانون و نه در تصویب نامه‌های قانونی تعریف نشده است (صلاحی: ۱۳۸۲: ۱۱۴). در گزارش دبیر کل وقت سازمان ملل متحد (۱۹۶۰ م) به کنگره لندن بیان میدارد که حدود ۷۵٪ از مجازات‌های سالب آزادی در تمام جهان از نوع حبس‌های کمتر از شش ماه (حبس‌های کوتاه مدت) بوده‌اند (صلاحی: ۱۳۵۴: ۱۱۵).

از مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت که در بیشتر کشورها حبس‌های کوتاه مدت به حبس‌هایی گفته می‌شود که کمتر از سه ماه - شش ماه یا نه ماه باشند.

حبس‌های کوتاه مدت در نظام‌های حقوقی جهان

طبق بررسی‌های بعمل آمده، پس از جنگ جهانی دوم اکثر کشورهای جهان، از حبس‌های کوتاه مدت در سیستم قضایی خود استفاده کرده‌اند و استفاده از این نوع مجازات‌ها کما کان ادامه دارد. عده‌ای از حقوقدانان کشورهای مختلف معتقدند که معایب حبس‌های کوتاه مدت آن قدر زیاد است که باید آن را "داروی بدتر از درد" لقب داد. مخالفین این نوع از مجازات‌ها معتقدند در این نوع از حبس‌ها به علت کوتاهی مدت آن نه می‌توان هیچ نوع رژیم تربیتی و اصلاحی را معمول داشت و نه می‌توان هیچ نتیجه‌ای مهم از آن انتظار داشت. علاوه بر این کسی که به این گونه حبس‌ها محکوم می‌شود، بیش از آن که اصلاح شود بر اثر معاشرت با سایر مجرمین ممکن است فاسد و گمراه شود. از این‌ها گذشته، اولین محکومیت به زندان معمولاً اثر روحی - روانی مخرب بسیار شدیدی روی افراد می‌گذارد که ممکن است تا آخر عمر، آنان را نسبت به اجتماع بدبین و کینه‌توز سازد. بنابراین چه لزومی دارد شخصی را که بر اثر یک اشتباه مرتکب جرم غیر عمدی شده، به چند ماه زندان محکوم کنند... (صلاحی: ۱۳۵۴: ۱۱۳) عده‌ای نیز در این مورد خطری را که حبس‌های کوتاه مدت از لحاظ افساد "مجرمین

اتفاقی" و تبدیل کردن آنان به "مجرمین به عادت" دارد، گوشزد می‌کند. البته همه متخصصین فن نیز به آن معترف می‌باشند و غالب آنان بر این باورند که اعمال روش‌های اصلاحی و تربیتی و یا درمانی درباره محکومین به حبس‌های کوتاه مدت - که اکثریت جمعیت کیفری را تشکیل می‌دهد - امکان‌پذیر نیست (صلاحی: ۱۳۵۴: ۱۱۴). امروزه خیلی از کشورهای جهان برای احتراز از این نوع خطرات و مفساد اجتماعی آن، کیفر تمامی محکومین به حبس‌های کوتاه مدت را تعلیق کرده و یا روش آزادی با مراقبت و... برای جلوگیری از ادغام آنان با بزه کاران حرفه‌ای و خطرناک اعمال می‌کنند (دانش: ۱۳۷۲: ۲۷۰). عده‌ای نیز بر این باورند که کیفرهای حبس کوتاه مدت، اختلال عمیق در زندگی محکوم بوجود می‌آورد. محکوم علیه معمولاً کار خود را از دست می‌دهد، خانواده‌اش از حضور و وجود او محروم می‌شوند و بالاخره در مشکلات عدیده‌ای غوطه‌ور شده و به هنگام خروج از زندان در مقابل مصائب متعدد قرار می‌گیرد و... بنابراین، در وی احساس خصومت بیشتر تقویت می‌شود تا ندامت و توبه، به طوری که بیم آن می‌رود که اثر ارباب انگیز مجازات در او به میزان زیادی از بین برود (بولک: ۱۳۷۲: ۶۱).

حبس‌های کمتر از نود و یک روز در ماده (۳) قانون وصول...

در بند (۱) و (۲) ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳/۱۲/۲۸، سه وضعیت پیش بینی شده که تعیین و اعمال مجازات حبس کمتر از نود و یک روز در آن سه وضعیت ممنوع است:

۱- در تمام جرائم مربوط به تخلفات راهنمایی و رانندگی با هر میزان حبس (تبصره ذیل ماده ۷۱۸ قانون مجازات اسلامی^۱ استثنا است) که در این وضعیت دادگاه مکلف است از تعیین و اعمال حبس مندرج در قانون چشم پوشی کرده و مجازات حبس را به جزای نقدی از ۷۰۰۰۱ ریال تا ۱/۰۰۰/۰۰۰ ریال تبدیل کند.

۲- در تمام جرائم که حداکثر مجازات حبس مندرج در قانون کمتر از نود و یک روز باشد نیز دادگاه مکلف است از اعمال مجازات حبس امتناع و جزای نقدی از ۷۰۰۰۱ ریال تا ۱/۰۰۰/۰۰۰ ریال را تعیین کند. جرایم مربوط به نیروهای مسلح از این ماده استثنا شده و به موجب مواد ۲ تا ۷ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح، امکان اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز نیز وجود دارد (المیر: ۱۳۸۳: ۲۵).

۳- بالاخره در تمام جرائمی که حداقل مجازات حبس آنها در قانون کمتر از نود و یک روز باشد (سه ماه یا نود روز کمتر) و حداکثر مجازات حبس بیشتر از نود روز باشد (سه ماه و

۱. ماده (۷۱۸) ق.م.ا، تبصره-: «اعمال مجازات موضوع مواد (۷۱۴) و (۷۱۸) این قانون از شمول بند (۱) ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳/۱۲/۲۸ مجلس شورای اسلامی مستثنی است».

یک روز یا نود و یک روز و بیشتر). دادگاه‌ها از اعمال مجازات حبس کمتر از نود و یک روز ممنوع هستند و تنها می‌توانند یا حبس بیشتر از نود روز تعیین کرده یا مجازات حبس را به جزای نقدی از ۷۰۰۰۱ ریال تا ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال تبدیل کنند. (اعمال مجازات حبس کمتر از نود و یک روز در این قسمت به موجب قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۹ در خصوص جرایم نیروهای مسلح مندرج در قانون یاد شده بلامانع است). همان‌طور که ملاحظه شد، موارد سه‌گانه یاد شده مشمول ماده (۳) قانون وصول... بوده و در نتیجه وضعیت چهارم یعنی مواردی که حداقل مجازات حبس مندرج در قانون بیشتر از نود روز باشد (مثلاً شش ماه تا دو سال، یک سال تا پنج سال و...) مشمول ماده (۳)... نبوده و این ماده حاکمیتی بر این دسته از مجازات‌ها ندارد و برای تخفیف یا تبدیل مجازات‌ها در این‌گونه موارد می‌باید از ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی استفاده کرد که ماده یاد شده نیز محدودیتی برای تخفیف مجازات حبس قائل نشده است.

حبس‌های کمتر از نود و یک روز در رأی وحدت رویه

طبق بند دوم ماده (۳) قانون وصول... در جرایمی که حداقل مجازات حبس آنها در قانون کمتر از نود و یک روز و حداکثر بیشتر از نود روز باشد قاضی مختار است یکی از دو راه برگزیند:

- ۱- چنانچه مجازات حبس را انتخاب کند باید بیشتر از نود روز تعیین کند.
- ۲- چنانچه مجازات حبس بیشتر از نود روز را مناسب تشخیص ندهد، باید جزای نقدی از ۷۰۰۰۱ ریال تا ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال را اعمال کند. تا قبل از تاریخ ۱۳۷۸/۹/۹ در برداشت از این بند از قانون وصول... بین دادگاه‌ها اختلاف نظر وجود داشت. عده‌ای معتقد بودند که دادگاه مجبور است از بین دو راه یاد شده یکی را انتخاب کند و راه سومی (تعیین حبس کمتر از نود و یک روز) وجود ندارد. اما عده‌ای معتقد بودند که بند دو ماده (۳) دادگاه را بین هر سه راه مختار دانسته است. رأی وحدت رویه شماره ۶۴۲-۱۳۷۸/۹/۹ به این بحث‌ها خاتمه داد و به موجب این رأی که برای همه شعب دیوان عالی کشور و دادگاه‌ها لازم‌الاتباع است، تمام دادگاه‌ها مکلف هستند از بین این دو راه یکی را انتخاب کنند و در نتیجه حق انتخاب راه سوم، یعنی تعیین حبس‌های کمتر از نود و یک روز را در این موارد نخواهند داشت. البته این رأی وحدت رویه- همان‌طور که بعداً بحث خواهد شد ممنوعیت اعمال حبس کمتر از نود و یک روز را فقط در خصوص جرایمی پیش‌بینی کرده که مشمول بند دو ماده (۳) قانون وصول... باشند- و حاکمیتی بر مواد قانونی با حداقل مجازات حبس بیشتر از نود روز ندارد.

حبس‌های کمتر از نود و یک روز در غیر از موارد مشمول ماده (۳)

همان‌طور که بیان شد ممنوعیت اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز، در بندهای یک و دو ماده (۳) قانون وصول... شامل سه وضعیت مورد اشاره بوده و مواردی که مجازات قانونی بزه‌ای با حداقل بیشتر از نود روز حبس باشد را در بر نمی‌گیرد. عده‌ای از حقوقدانان معتقدند که با عنایت به ماده (۳) قانون وصول... ورأی وحدت رویه مربوطه و سیاست جنایی جامعه و... اعمال حبس‌های کوتاه مدت ممنوع می‌باشد. اداره حقوقی قوه قضاییه نیز مکرراً در نظریات مشورتی خود به دفاع از این عقیده پرداخته است: «مقررات ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مانع از تخفیف مقرر در مواد (۲۳) و (۲۲۸) قانون مجازات اسلامی نیست. مستفاد از قانون وصول برخی از درآمدهای دولت آن است که قانون‌گذار نمی‌خواهد حبس کمتر از نود و یک روز تعیین شود لذا اگر دادگاه نود و یک روز حبس را شدید و متهم را مستحق تخفیف بداند باید به جای حبس جزای نقدی تعیین کند^۱». در نظریه‌ای دیگر باز هم اداره حقوقی بر این عقیده پافشاری کرده است: «مستفاد از ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و... آن است که تعیین حبس به کمتر از نود و یک روز ممنوع است و اگر دادگاه معتقد باشد که نود و یک روز حبس برای متهم با توجه به اوضاع و احوال و شرایط ارتکاب جرم شدید است و متهم را مستحق تخفیف بداند باید به استناد ماده (۲۲) ق.م.ا، آن را به جزای نقدی که مناسب‌تر باشد تبدیل کند^۲». غیر از نظریات مشورتی اداره حقوقی، اقلیت قضات دادگستری چهار محال بختیاری نیز در نشست قضایی دی ماه ۱۳۷۹ بر این باور تأکید داشته‌اند: «با لحاظ رأی وحدت رویه مربوطه (رأی شماره ۶۴۲) تعیین حبس کمتر از نود و یک روز، خلاف موازین قانونی است و با توجه به مصلحت اندیشی قانون‌گذار، تبدیل حبس به جزای نقدی ضروری است» (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۲: ۴۷) اکثریت قضات دادگستری آمل در نشست قضایی دی ماه ۱۳۷۹، عقیده مشابهی داشته‌اند: «با توجه به فلسفه تصویب بند دو قانون برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین و با استنباط از رأی وحدت رویه شماره ۶۴۲ مورخ ۱۳۷۸/۹/۹ هیأت عمومی دیوان عالی کشور در موضوع مانحن فیه، نمی‌توان حکم حبس کمتر از سه ماه صادر کرد». اقلیت قضات دادگستری گرگان در نشست اردیبهشت ۱۳۸۰، قضات سمنان در نشست قضایی تیر ماه ۱۳۸۰، اکثریت قضات دادگستری بهشهر در نشست بهمن ۱۳۸۰ و... همگی اعتقاد به ممنوعیت در تعیین و اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز داشته و مبنای استدلال خود را

۱. نظریه شماره ۷/۴۵۰۵-۱۳۷۸/۷/۸.

۲. نظریه شماره ۷/۱۹۹۵ مورخه ۱۳۷۹/۲/۲۹.

بند دو ماده (۳) قانون وصول... و رأی وحدت رویه شماره ۶۴۲... بیان کرده‌اند (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۲: ۴۸).

جایز بودن تعیین و اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز

به نظر ما علی‌رغم نظریات متعدد مشورتی اداره حقوقی قوه قضاییه و نظریات حقوقدانانی که به آنها اشاره شد در مورد اعمال و تعیین مجازات‌های حبس کمتر از نود و یک روز، در مواردی که حداقل مجازات حبس مقرر در قانون بیشتر از نود روز باشد، دادگاه می‌تواند به اعمال و تعیین حبس‌های کمتر از نود و یک روز اقدام کند؛ زیرا:

اولاً: همان‌طور که بیان شد بند یک و دو ماده (۳) قانون وصول... صراحتاً فقط سه وضعیت را شامل می‌شود وضعیت‌های دیگر، خارج است و چنانچه قانون‌گذار تمایل داشت که حبس‌های کوتاه مدت از سیستم جزایی کشور محو شود، می‌باید خیلی صریح این اراده را در بند دو ماده (۳) به جای به کار بردن جمله طولانی: «هرگاه حداکثر مجازات حبس بیش از نود و یک روز حبس و حداقل آن کمتر از این باشد، دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه حبس یا جزای نقدی از هفتاد هزار و یک ریال ۷۰۰۰۱ تا سه میلیون ریال (۳/۰۰۰/۰۰۰) ریال بدهد» با جمله‌ای کوتاه‌تر بیان می‌داشت مثلاً: «در کلیه مجازات‌های حبس با حداقل بیشتر از نود روز، دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه یا جزای نقدی از هفتاد هزار و یک ریال تا سه میلیون ریال بدهد» و معلوم است جمله اخیر راحت‌تر و سلیس‌تر و اصولاً با جمله مندرج در قانون وصول... متفاوت است.

ثانیاً: رأی وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور نیز دلالتی بر ممنوعیت اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز، ندارد. با دقت در رأی ۶۴۲ مورخ ۱۳۷۸/۹/۹ که نمی‌تواند خلاف قانون هم باشد این معنا مشخص می‌شود. آن چه که باعث شد این رأی صادر شود اختلاف محاکم در تعیین مجازات حبس کمتر از نود و یک روز در وضعیتی بود که مجازات قانونی در آن موارد، دارای حبس کمتر از نود و یک روز بود که مشمول ماده (۳) قانون وصول... می‌گردید؛ نه غیر آن: در رأی اول فردی به اتهام تصرف عدوانی و مستند به ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی - که دارای مجازات از یک ماه تا یک سال حبس است به تحمل یک ماه حبس تعزیری محکوم شود و شعبه چهاردهم دادگاه تجدید نظر استان خراسان، تجدید نظر خواهی را مردود اعلام کرده و رأی را صحیح دانسته است. در موردی دیگر دادگاه بدوی خراسان، فردی را به اتهام شرکت در منازعه دسته جمعی و به استناد بند سه ماده ۶۱۵ قانون مجازات اسلامی - که دارای مجازات حبس از سه ماه تا یک سال است - به تحمل سه ماه حبس تعزیری محکوم و شعبه دوازدهم دادگاه تجدید نظر استان خراسان با این استدلال که

طبق بند دو ماده (۳) قانون وصول... چنانچه نظر دادگاه بر حبس باشد، باید بیش از سه ماه حبس بدهد و اگر نظر به کمتر از نود و یک روز حبس داشته باشد، باید به جای حبس، حکم به جزای نقدی صادر کند... رأی صادر شده از شعبه بدوی را در مورد محکومیت به حبس تجدید نظر خواه، واجد اشکال دانسته و ضمن نقض رأی تجدید نظر خواسته، تجدید نظر خواه را به پرداخت مبلغ سیصد هزار ریال جزای نقدی محکوم کرده است. بعد از اطلاع دیوانعالی کشور از دو رأی یاد شده هیأت عمومی دیوان، در تاریخ ۱۳۷۸/۹/۹، رأی وحدت رویه شماره ۶۴۲ را صادر کرد: «به صراحت بند دو ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب اسفند ماه سال ۱۳۷۳ در موضوعات کیفری که حداکثر مجازات حبس بیش از نود و یک روز و حداقل آن کمتر از این باشد، دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه حبس یا جزای نقدی از هفتاد هزار و یک ریال تا سه میلیون ریال را بدهد. بنابراین تعیین مجازات حبس کمتر از نود و یک روز برای متهم مخالف نظر مقنن و روح قانونی است چنانچه نظر دادگاه به تعیین مجازات کمتر از مدت مزبور باشد می باید حکم به جزای نقدی بدهد و با این کیفیات رأی شعبه ۱۲ دادگاه تجدید نظر خراسان که حکم سه ماه حبس دادگاه عمومی و فسخ و متهم را به جزای نقدی محکوم کرده، منطبق با این نظر است و به اکثریت آراء موافق موازین قانونی تشخیص داده می شود». همان طور که ملاحظه می شود در رأی وحدت رویه و رأی شعبه دوازدهم تجدید نظر استان خراسان اصولاً بحث در خصوص بزه‌هایی بوده که مجازات حبس آنها در قانون کمتر از نود و یک روز بوده است و جرایمی که حداقل مجازات قانونی بیشتر از نود روز باشد، مطرح نبوده است و در آغاز رأی وحدت نیز صراحتاً از بند دو ماده (۳) قانون وصول... و موضوعات کیفری با حداقل مجازات کمتر از نود و یک روز بحث شده است.

ثالثاً: اگر نظریات متعدد مشورتی اداره حقوقی و سایر حقوقدانان بخواهد درست باشد معنی این نظریات آن است که به

استناد بند دو ماده (۳) و رأی وحدت رویه مربوطه، مجازات‌های حبس با حداقل بیش از نود روز نیز مشمول ماده (۳) بوده و در نتیجه دادگاه‌ها فقط دو راه دارند یا حبس بیشتر از نود روز یا جزای نقدی از هفتاد هزار و یک ریال تا حداکثر سه میلیون ریال. پس اصولاً در کلیه جرایمی که دارای مجازات حبس با هر میزانی باشند، طبق بندهای یک و دو ماده (۳) دادگاه‌ها نمی‌توانند در هیچ وضعیتی جزای نقدی بیش از سه میلیون ریال تعیین کنند! چون بند یک حداکثر مجازات جزای نقدی را یک میلیون ریال و بند دو نیز حداکثر آن را سه میلیون ریال تعیین کرده است. اداره حقوقی بدون استدلال و با چشم پوشی از ایراد یاد شده، دادگاه را برای

تبدیل مجازات حبس به هر میزان جزای نقدی و به استناد ماده (۲۲) مختار دانسته است که این تعارض در استدلال پذیرفتنی نیست.

رابعاً: در بسیاری از محاکم آقایان قضات در موارد متعددی که مشمول حداقل مجازات قانونی بیش از نود روز حبس بوده، حبس‌های کمتر از نود و یک روز تعیین کرده و شعب مختلف دیوان عالی کشور که خود در صدور رأی وحدت رویه نقش اصلی داشته‌اند، اقدام به تأیید این آرا کرده و آن‌ها را مخالف بند دو ماده (۳) و رأی وحدت رویه ندانسته‌اند که به عنوان نمونه به ذکر فقط چهار مورد آن اکتفا می‌شود:

الف: آقای... به اتهام سهل‌انگاری منجر به فرار زندانی به استناد ماده (۵۴۸) قانون مجازات اسلامی (با مجازات شش ماه تا سه سال حبس یا جزای نقدی از سه تا هجده میلیون ریال) به موجب دادنامه شماره ۳۰۴ مورخ ۷۹/۵/۲ به تحمل سه ماه حبس تعزیری محکوم شده است. محکوم علیه به رأی صادر شده اعتراض کرده و پرونده در شعبه سی و یکم دیوان عالی کشور مورد رسیدگی و این شعبه به موجب دادنامه شماره ۱۰۱۹ مورخ ۱۳۷۹/۹/۲۱ با رد تجدید نظر خواهی به عمل آمده، رأی تجدید نظر خواسته را ابرام کرده است: «... نظر به این که از ناحیه تجدید نظر خواه دلیلی موجه که موجبات نقض دادنامه را فراهم کند ارائه نشده است و ایراد و اشکال موثری بر دادنامه ملاحظه نمی‌شود لذا اعتراض وی بلاوجه اعلام و دادنامه مذکور در خصوص وی ابرام می‌شود» (منتخب آرای دیوانعالی...: ۱۳۸۲: ۱۵).

ب: آقای... به اتهام معدوم نمودن اوراق دولتی [وفق مواد ۵۴۴ و ۵۴۵ قانون مجازات اسلامی، مجازات این جرم حبس از شش ماه تا دو سال و سه سال تا ده سال است] با رعایت ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی به تحمل چهل روز حبس تعزیری محکوم شده است. محکوم علیه به این رأی اعتراض و شعبه سی و یکم دیوان عالی کشور به موجب دادنامه شماره ۶۷۹ مورخ ۱۳۷۸/۹/۱۵ (تنها یک هفته پس از صدور رأی وحدت رویه) تجدید نظر خواهی را مردود اعلام و رأی تجدید نظر خواسته را در این قسمت تأیید کرده است: «... در مورد معدوم کردن اوراق دولتی اعتراض معترض وارد نیست. رأی ابرام می‌شود» (منتخب آرای دیوانعالی...: ۱۳۸۲: ۶۱).

ج: آقای... به اتهام استفاده از سند مجعول (وفق ماده ۵۳۶ قانون مجازات اسلامی دارای مجازات حبس از شش ماه تا دو سال یا سه تا ۱۲ میلیون ریال جزای نقدی است) و با استفاده از ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی به تحمل دو ماه حبس تعزیری محکوم شده است. محکوم علیه به رأی صادر شده اعتراض و شعبه سی و چهارم دیوان عالی کشور به موجب دادنامه شماره ۷۹/۴۶۸ مورخ ۱۳۷۹/۹/۲۳ رأی تجدید نظر خواسته را در خصوص محکومیت استفاده از سند مجعول (دو ماه حبس) تأیید کرده است: «با توجه به مندرجات اوراق پرونده، نظر به

این که اعتراض موثری که نقض دادنامه تجدید نظر خواسته را ایجاب کند به عمل نیامده و حکم مزبور با مقررات قانون انطباق دارد لذا با رد تجدید نظر خواهی حکم صادر شده ابرام می‌شود» (منتخب آرای دیوانعالی...: ۱۳۸۲: ۶۲).

د: آقایان... و... به اتهام مشارکت در اختلاس با رعایت بند پنج ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی هرکدام به تحمل سه ماه حبس تعزیری محکوم گردیده و محکوم علیهما به رأی صادر شده اعتراض و شعبه سی و دوم دیوان عالی کشور به موجب دادنامه شماره ۱۲۲/۴۰۶ مورخ ۱۳۷۹/۸/۱۱ محکومیت به حبس آقایان... و... را تأیید کرده است: «... با مذاقه در دادنامه تجدید نظر خواسته و مجازات در نظر گرفته شده در آن، ایراد عمده بر آن وارد نبوده و در نتیجه رأی ابرام می‌شود.» (منتخب آرای دیوانعالی...: ۱۳۸۲: ۱۷۵) با عنایت به موارد فوق (که فقط تعدادی اندک از آرا را محض نمونه آورده‌ایم) اگر قائل باشیم که اعمال و تعیین حبس‌های کمتر از نود و یک روز با استناد به بند دو ماده (۳) قانون وصول... ورأی وحدت رویه شماره ۶۴۲ ممنوع و مخالف قانون است، می‌باید پذیرفت که در کشور ما تعدادی از قضات اقدام به صدور حکم حبس (بازداشت) غیر قانونی کرده و شعب مختلف دیوانعالی کشور نیز آراء را تأیید نموده و اصولاً مرتکب جرم شده‌اند! و دادگاه و دادرسی انتظامی قضات نیز در این موارد ساکت است.

خامساً: خیلی از قضات دادگستری اعتقاد به مجاز بودن دادگاه‌ها به صدور حکم حبس کمتر از نود و یک روز در مواردی که حداقل مجازات قانونی بیش از نود روز می‌باشد، دارند. اکثریت قضات دادگستری چهار محال و بختیاری با اعتقاد به این نظر در نشست قضایی دی ماه ۱۳۷۹ بیان داشته‌اند: «رأی وحدت رویه (۶۴۲) و بند دو ماده (۳) قانون مرقوم (قانون وصول...) ناظر به مواردی است که حداقل مجازات قانونی کمتر از نودویک روز باشد و قاعدتاً چنانچه مجازات جرمی حداقل نود و یک روز حبس یا بیشتر باشد مشمول رأی وحدت رویه نخواهد بود و دادگاه مجاز به تعیین حبس کمتر از نود و یک روز خواهد بود.» (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۲: ۴۷) اکثریت قضات دادگستری گرگان نیز در نشست قضایی اردیبهشت ۱۳۸۰ بیان داشته‌اند: «چنانچه حداقل مجازات کمتر از نودویک روز باشد با توجه به بند دو ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت ورأی وحدت رویه مذکور نمی‌توان به کمتر از نودویک روز حبس حکم داد، ولی با توجه به ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی دادگاه می‌تواند تخفیف را اعمال کند به عبارتی در مجازات‌هایی که حداقل حبس آن کمتر از نود و یک روز و حداکثر بیشتر از آن باشد، نمی‌توان به حبس کمتر از نود و یک روز حکم کرد؛ لیکن اگر حداکثر و حداقل بالاتر از نودویک روز باشد دادگاه می‌تواند تخفیف را اعمال و به کمتر از نود و یک روز حبس نیز حکم دهد. رأی وحدت رویه فوق (۶۴۲) اشاره‌ای به اعمال و یا عدم

اعمال ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی ندارد؛ لیکن از عمومات قضیه می‌توان به نفع متهم استناد کرده و ماده (۲۲) قانون مذکور را اعمال کرد. اقلیت قضات دادگستری شهرستان آمل در نشست دی ماه ۱۳۷۹ و ... نیز نظریات مشابهی ارائه کرده‌اند (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۲: ۴۸).

سادساً: کمیسیون قضایی شماره دو دادگستری در پاسخ به این سؤال که: آیا رأی وحدت رویه شماره ۶۴۲-۱۳۷۸/۹/۹ هیأت عمومی دیوان عالی کشور منصرف از جرائمی است که حداقل و حداکثر مجازات حبس در آنها بیش از نود و یک روز است و آیا دادگاه مستنداً به ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی می‌تواند متهم را به کمتر از نود و یک روز حبس محکوم کند؛ چنین پاسخ داده است که: «مورد از شمول رأی وحدت رویه شماره ۶۴۲ مورخ ۱۳۷۸/۹/۹ خارج است و تابع عمومات است. با استفاده از ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی دادگاه حق دارد حکم به کمتر از سه ماه حبس صادر کند و نظر اکثریت (قضات) موافق موازین قانونی تشخیص می‌شود» (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۲: ۵۳-۴۷).

در نظریه‌ای دیگر، کمیسیون معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه در تائید حبس‌های کوتاه مدت بیان داشته: «... و اصولاً ماده (۲۲) قانون مجازات اسلامی منصرف از ماده (۳) قانون مذکور و رای وحدت رویه شماره ۶۴۲/۷۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور است.» (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۱: ۵۲) همچنین کمیسیون قضایی دیگری (شماره سه) از دادگستری در مجاز بودن حبس‌های کوتاه مدت چنین نظر داده است: «اعمال بندهای یک و دو ماده (۳) قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین براساس مجازات قانونی جرم است. مثلاً در جرایمی که حداقل مجازات قانونی آن کمتر از نود و یک روز حبس و حداکثر آن بیش از نود و یک روز باشد دادگاه مخیر است مجازات را به جزای نقدی از ۷۰۰۰۱ ریال تا ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال تبدیل کند و یا مجازات حبس بدهد در صورتی که حبس تعیین کند نباید کمتر از نود و یک روز باشد. اما چنانچه دادگاه برای متهمی که مرتکب صدور چک بلامحل شده است دوازده ماه حبس تعیین کند و ده ماه آن را تعلیق کند، دو ماه باقیمانده اجرا می‌شود و هیچ تعارضی هم با ماده (۳) قانون فوق‌الذکر (ماده (۳) قانون وصول...) ندارد زیرا حداقل مجازات قانونی صدور چک بلا محل شش ماه و منصرف از ماده (۳) قانون مرقوم است» (مجموعه نشست‌های قضایی: ۱۳۸۲: ۵۳).

اداره حقوقی قوه قضائیه نیز در نظری معارض با نظریات دیگر خود در مورخ ۱۳۷۹/۷/۱۸ بیان داشته: «در مواردی که حداقل مجازات قانون جرمی بیش از سه ماه باشد به لحاظ اینکه موضوع از شمول بند ۲ ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و ... خارج است لذا برابر مقررات دادگاه می‌تواند با احراز کیفیات مخففه مجازات کمتر از مجازات حداقل قانونی نیز تعیین نماید.» (پرسش‌های قضایی: ...: ۱۳۸۱: ۱۰۲)

سابعاً: در تفسیر ماده (۳) قانون وصول... ورأی وحدت رویه مربوطه گفته شده که تفسیر به نفع متهم آن است که گفته شود تعیین و اعمال حبس‌های کمتر از نود و یک روز ممنوع است. همچنین گفته شده حبس‌های کوتاه مدت هیچ کدام از نتایج و اهداف مجازات‌ها را به دست نمی‌دهد که در پاسخ باید گفت اولاً: ممنوعیت حبس‌های کوتاه مدت (کمتر از ۹۱ روز) همیشه به نفع متهم نیست، کما این که ممکن است دادگاه تشخیص دهد متهم باید مدتی هر چند کوتاه را تحمل حبس کند و در حالی که تشخیص وی یک یا دو یا سه ماه حبس باشد، آن وقت مجبور است با این ممنوعیت حداقل نود و یک روز و به بالا تعیین حبس کند. ثانیاً: با هیچ تحقیق و بررسی علمی در داخل کشور ثابت نشده کسانی که به حبس‌های بیشتر از نود روز محکوم شده‌اند، حتماً متنبه شده و به نتایج و اهداف مجازات‌ها دست یافته‌ایم. حتی تحقیق نشده و مقایسه‌ای هم صورت نگرفته که آیا تکرار جرم و نابهنجاری اجتماعی در کسانی بیشتر است که قبلاً به حبس‌های کوتاه مدت محکوم شده‌اند یا آنهایی که حبس‌های بلند مدت را تحمل کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

از مطالب مختصر بیان شده، این‌گونه استنباط می‌شود که علی‌رغم معایب فراوان حبس‌های کوتاه مدت و مساعی فراوانی که در این مورد به کار می‌رود تا با حذف حبس‌های کوتاه مدت و یافتن جایگزینی مناسب برای این‌گونه حبس‌ها، از تراکم جمعیت زندانیان کاسته شده و همچنین از معایب زیاد این نوع از مجازات‌ها احتراز شود و... در کشور ما ایران نص صریح قانونی مبنی بر ممنوعیت اعمال حبس کمتر از نود و یک روز در وضعیتی که حداقل مجازات حبس مقرر در قانون بیش از نود روز باشد، وجود ندارد و بند دو ماده (۳) قانون وصول... و رأی وحدت رویه مربوطه نیز ممنوعیتی برای تعیین و اعمال حبس کمتر از نود و یک روز (با اعمال ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی) در مواردی که حداقل مجازات قانونی بیش از نود روز حبس است برقرار نکرده است. در عمل نیز تعداد زیادی از محاکم مجازات‌های حبسی را که مشمول ماده (۳)... و رأی وحدت رویه نیست، با اعمال تخفیف مجازات (با استناد به ماده ۲۲ ق.م.ا). حبس‌های کوتاه مدت (کمتر از نود و یک روز) تعیین می‌کنند. هر چند تعدادی دیگر از محاکم با توجه به رای وحدت رویه و نظریات متعدد مشورتی اداره حقوقی اصولاً اعتقادی به حبس‌های کمتر از ۹۱ روز در هیچ موردی ندارند در نهایت پیشنهاد می‌شود با توجه به معضلات بسیار حبس‌های کوتاه مدت و امکان عدم دسترسی به اهداف مجازات‌ها با اعمال این‌گونه مجازات‌ها، قانون‌گذار در اقدامی صریح و با تصویب ماده

واحد‌های و با تعیین جایگزینی مناسب اصولاً اعمال حبس‌های کوتاه مدت را ممنوع اعلام نماید و به این بحث‌های نظری خاتمه دهد.

منابع و مأخذ

۱. بولک، برنار، (۱۳۷۲)، *کیفر شناسی*، ترجمه حسین نجفی ابرند آبادی، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد.
۲. پرسش‌های قضایی و حقوقی و نظریات مشورتی، (۱۳۸۱)، چاپ اول، تهران، معاونت قضایی و حقوقی نیروهای مسلح.
۳. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، (۱۳۸۳)، *ترمینولوژی حقوق*، چاپ چهاردهم، تهران، کتابخانه گنج دانش.
۴. دانش، تاج زمان، (۱۳۷۲)، *حقوق زندانیان و علم زندان‌ها*، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۵. صلاحی، جاوید، (۱۳۵۴)، *کیفر شناسی*، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران.
۶. مالمیر، محمود، (۱۳۸۳)، *شرح قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح*، تهران، نشر دادگستر.
۷. مجموعه جرایم و مجازات‌ها، (۱۳۸۱)، چاپ اول، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات (ریاست جمهوری)، انتشارات معاونت پژوهش.
۸. مجموعه نشست‌های قضایی، مسایل کیفری (بخش اول)، (۱۳۸۱)، چاپ اول، قم، معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه.
۹. مجموعه نشست‌های قضایی مسایل قانون مجازات اسلامی (۱)، (۱۳۸۲)، چاپ اول، قم، معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه.
۱۰. منتخب آرای دیوان عالی کشور در مورد احکام دادگاه‌های نظامی، (۱۳۸۲)، چاپ اول، تهران، معاونت قضایی و حقوقی سازمان قضایی نیروهای مسلح.